

Bosk

Kunstenaars reflecteren op Bosk

Tekst

Sanne van Balen, Sieger Baljon, Lotte van den Berg, Johannes Bosgra, Koos Buist, Hennie Dijk-Stel, Johanneke Dijkstra, Ingeborg Entrop, Janne van Gilst, Linda de Haan, Marthe Naber Heuer, Thijs Segers, Marloes van der Singel, Maartje Terpstra, Vere van der Veen, Jetze de Vries, Nynke Laverman & Sytze Pruiksmas, Lucila Kenny, Karina Kroft & Remko Smids, Anna Lillioja, Sarah van der Meere, Eise Ivo Smit, Daan Veerman

Beeld

Eigen beeld kunstenaars, Bob de Boer, Annerie Huls, Sandra Heldring, Thomas Jansen, Sanne Kerkhof, Floris Leeuwenberg, Bart Lindenhovius, Marc Henri Queré, Richard - Vliegende Keep, Ruben van Vliet.

Omslagfoto

Johannes Bosgra - Koningslinde Juliana (1948) en jonge wandelende bomen van Bosk, Jacobijnerkerkhof.

Organisatie en coördinatie

Antsje van der Zee, Bruno Doedens

Ontwerp

BW H ontwerpers, Leeuwarden

Druk

Van der Eems, Easterein

Oplage

225 exemplaren

Uitgave

Arcadia, augustus 2022

BoskLab is onderdeel van Arcadia-Bosk-2022. Meer info: arcadia.frl en bosk.frl.



Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Anna Lillioja Leeuwarden	6
Eise Ivo Smit Groningen	10
Hennie Dijk-Stel Oudwoude	14
Ingeborg Entrop Groningen	18
Janne van Gilst Den Haag	22
Jetze de Vries Harlingen	26
Johanneke Dijkstra Groningen	30
Johannes Bosgra Hardegarijp	34
Koos Buist Groningen	38
Karina Kroft & Remko Smids Leeuwarden	42
Linda de Haan Burgum	46
Lotte van den Berg Amsterdam	50
Lucila Kenny Amsterdam	54
Maartje Terpstra Groningen	58
Marloes van der Singel Steggerda	62
Marthe Naber Heuer Amsterdam	66
Mingus Janssen Den Haag	70
Nynke Laverman & Sytze Pruiksmas Weidum	74
Sanne van Balen Amsterdam	76
Sarah van der Meere Groningen	80
Sieger Baljon Groningen	84
Thijs Segers Enschede	88
Vere van der Veen Amsterdam	92

VOORWOORD

In de zomer van 2022 vond de eerste editie van Arcadia plaats: een honderd dagen durend cultureel programma in de provincie Fryslân dat makers en bezoekers uitdaagde om na te denken over de toekomst en goed voorouderschap: in welke wereld wil jij leven?

Eén van de hoofdprojecten van Arcadia 2022 was Bosk: een wandelend bos van meer dan duizend bomen dat honderd dagen lang de binnenstad van Leeuwarden groen kleurde. Dit wandelende bos gaf de bomen – en daarmee de natuur – een stem: wat kunnen we leren van bomen, om daarmee onszelf opnieuw uit te vinden en verrijkend in plaats van belastend te zijn voor de aarde?

Een belangrijk onderdeel van Bosk, was het BoskLab. Tijdens de honderd dagen van Arcadia-Bosk-2022 werkten vijftientig kunstenaars in residentie in Leeuwarden en/of in de provincie. De geselecteerde kunstenaars – uit de zeventig aanmeldingen voor de open call – besloegen de velden woordkunst en poëzie, muziek en performance, film en fotografie en beeldende kunst. Ze reflecteerden op de thema's van Bosk, onze relatie tot de natuur, het lange termijn denken en het belang van verbinden. Met BoskLab beoogden we tevens de voedingsbodem voor kunstenaars in Noord-Nederland te versterken en het samenwerken tussen kunstenaars te stimuleren.

Voor de kunstenaars-makers waren het groeiboek Bosk met achtergrondinformatie over de rol van bomen in kunst en cultuur, en het essay Planet Paradise de uitgangspunten. Naast de onderlinge contacten waren er wekelijks bijeenkomsten om elkaar te inspireren, en ideeën, kennis en gedachten uit te wisselen. De nadruk werd gelegd op het zoeken naar de vraag achter de vraag. Belangrijk was daarbij het kwetsbare, het niet weten en het onbenoembare beleefbaar te maken.

Wij zijn trots hierbij het rijke resultaat van het BoskLab te presenteren.

Namens Arcadia-Bosk-2022,

Sjoerd Bootsma, artistiek directeur Arcadia

Bruno Doedens, artistiek leider Bosk

Antsje van der Zee, programma-coördinator Bosk



Schrijver Anna Lillioja (33), geboren in Estland, kwam op haar zesde naar Nederland en verhuisde daarna meerdere keren. Ze woont nu in Leeuwarden, en schrijft verhalende artikelen voor kranten en tijdschriften, proza en poëzie. Ze vraagt zich af wat het betekent om te wortelen. Tijdens haar residentie in het BoskLab schreef ze vijf verhalen.

annalillioja.com

“Een paar maanden lang – maar eigenlijk al heel mijn leven – verdiep ik mij in het thema ‘wortelen’. Zelf kom ik namelijk uit Estland, en heb ik mijn thuisland, familie en alles dat ik kende als 5-jarig meisje verlaten. Recentelijk ben ik weer verhuisd – van de Randstad naar Leeuwarden. Hoe wortel je jezelf als mens? Kan ik mij ooit wel echt wortelen op een plek, omdat ik meerdere plaatsen als thuis heb gekend? Deze zomer stelde ik deze vraag in het kader van BoskLab ook aan anderen, en deed ik onderzoek naar hoe bomen wortelen, en hoe de natuur ons kan wortelen en wat we daarin van elkaar kunnen leren. Of hoe we steun en herkenning vinden bij elkaar.

Het resultaat zijn vijf geschreven verhalen/portretten, waarin het verhaal van de geïnterviewde persoon verweven is met vertellingen uit de natuur. Wat mij het meest raakte is hoe verschillend de perspectieven waren van de geïnterviewden, hoe verscheiden de manieren om jezelf te wortelen of juist ontworteld te voelen.

Gek genoeg geeft juist die verscheidenheid mij het gevoel van verbondenheid: een ieder heeft dezelfde behoefte zich te wortelen, maar is er ook vrij in om dat op de eigen manier te doen, en die manier kan ook met de tijd veranderen. Dat geldt zowel voor mens als plant/boom: wortelen, groeien en ontwikkelen is een proces, dat niet lineair is, maar steeds weer inspeelt op een veranderende omgeving. De boodschap uit het laatste verhaal, dat van Arjen, vat het samen: de natuur is eeuwig veranderend, en in eeuwig vindt de mens houvast.”

Anna Lillioja

ONDER EEN ESDOORN DACHT IK AAN MIJN LOT



Anna bij de Bosk-bomen op het binnenplein van de Blokhuispoort, bij haar tijdelijke atelier in dbieb Leeuwarden.



De verhalen van Anna, Nanu, Natalia, Willy en Arjen op het raam van Obe, als onderdeel van de tentoonstelling 'Bosk by Obe: Als bomen kunnen wandelen'.



Anna, 33 jaarringen. Levenswandeling: Tallinn » Rotterdam » Amsterdam » Leeuwarden

Ik zit op een stenen muurtje, in de schaduw van een grote esdoorn, en kijk uit over het Vrijheidsplein van Tallinn. Daar staat een kerk, waarvan de zondagse mis net uitloopt. In de boekenwinkel heb ik een verzamelboek van Estse mythes over het bos gekocht. De meeste Esten zijn heidenen: dat staat vaak in toerismegidsen. God is de natuur.

Eén van de mythes in het boek is een triestig verhaal over het geruis van bomen. Het gaat zo: weleer konden wij mensen begrijpen wat bomen ons zeiden, en meer dan eens smeekten ze ons bijvoorbeeld om hen niet te kappen. Tot een ander Godschepsel besloot dat het niet nodig was dat mensen en bomen elkaar begrijpen, en een vloek uitsprak over de taal van de bomen. Nu horen wij slechts nog een niet te ontcijferen klaagzang – hun geruis.

Niet in deze kerk, maar eentje verderop ben ik gedoopt. Ik was toen twee. Er zijn foto's: ik, in miniatuur Estse klederdracht, op de arm van mijn moeder. En de tranen over mijn wangen. Wat was mijn klaagzang?

Misschien wilde ik niet gedoopt worden voor die ene God, maar liever onder een boom.

Soms voel ook ik mij een boom in een bewegende bak. Ontsproten, hier in Estland. En plots ontworteld, in een bakje gestopt een meegenomen naar Nederland. Vijf jaarringen had ik nog maar. Laatst ben ik weer gaan reizen in mijn bak, die mij zes maanden geleden meevoerde vanuit Amsterdam naar Friesland. Het is nog moeilijk om weer wortel te schieten. Na meerdere keren ontworteld te zijn voelt mijn bak op wietjes soms meer als mijn thuis.

Maar net als bomen, heb ook ik een ecosysteem nodig. Zal ik net als de bomen van Bosk een permanente plek in Leeuwarden krijgen? En hoe maak ik wortels die reiken over 2000 kilometer?

Eén van de vijf verhalen:
'Onder een esdoorn dacht ik aan mijn lot'.



Eise Ivo Smit is een idioot die met een vurig hart tijd in en uit elkaar schrijft, in een theater van op water wandelende bergen vliegt, tot het licht hem verborgen maakt. Smit is schrijver, performer en docent.

“Ik heb me meteen vanaf het begin ‘overgegeven’ aan wat er op mijn pad kwam. Een manier van werken die ik zou omschrijven als luisteren en volgen, gepaard met een zeker vertrouwen in een soort ‘voorzienigheid’ (wat ik nodig heb, zal wel op mijn pad komen).

De vrijwilligers die het Bosk verplaatsen: het is me opgevallen hoe belangrijk de vrijwilligers zijn en hoe betrokken ze zijn bij het verplaatsen van het Bosk.

Voor mij is er het hele proces een worsteling geweest tussen positieve en negatieve gevoelens en gedachten over Bosk. Aan de ene kant: Wow! Hoe mooi reageren de mensen en verandert de stad. Aan de andere kant: een kostbaar luchtbos (dat gewoon geen bos is), met als dieptepunt de vogelgeluiden uit dichtgemaakte vogelhuisjes.

Ik heb mijn Friese wortels aangeraakt in dit proces. In de vorm van Friese teksten die ik zowel zelf heb geschreven (met een woordenboek in de hand) en uitgesproken (ook al kon je vast horen dat ik het niet dagelijks spreek). Dit had ik niet kunnen doen zonder de hulp van Antsje.

Een grote rol papier bleek een prachtige opmaat naar wat nu voor mij een vast onderdeel zal zijn van mijn schrijf- en maakproces. Een grote rol volschrijven maakt schrijven en groei van een tekst op een heel andere manier toegankelijk dan in een notitieboek of op een computer. (Alle tekst wortelt in dezelfde bodem!)

Nu ik ‘klaar’ ben, voelt het nog helemaal niet af en ‘eindig’ met alleen maar meer vragen, dan toen ik begon. Ik hoop dat het Bosk, de kunstenaars die ik ontmoet heb en de ervaringen die ik heb opgedaan allemaal blijken te wortelen, in een gedeeld mycelium.”

Eise Ivo Smit

DE GOUDEN LIUW FAN IT BOSK



Presentatie ‘De gouden liuw van it bosk’, in Bosk.

tekst en performance Eise Ivo Smit
kostuumontwerp Grytsje Suze Abma
eindregie Merel Spikker

Striidliet foar it bosk

Ús bloed siedt yn ús holle
Wy wurkje oan in nije dei
As we oer de Foarstreek komme
De beammen wiize ús de wei

Jim hege heiten, grutte memmen
Sjoch fier oer ús út
Jim stoere famkes, swiete jonkjes
Grutsk op Fryske grûn

Foarút, foarút
Hâld dyn liuwenmoed
Foarút, foarút
Jim gouden liuwestêd

Ien siedsje yn ús herte azemt
Fan Zaailân oant de Âldehou
Sille minske en bosk tegearre swalkje
en freezje net de ûndergong

Jim hege heiten, grutte memmen
Sjoch fier oer ús út
Jim stoere famkes, swiete jonkjes
Grutsk op Fryske grûn

Foarút, foarút
Hâld dyn liuwemoed
Foarút, foarút
Jim gouden liuwestêd

Strofe uit de theatertekst
'De gouden liuw fan it bosk'
van Eise Ivo Smit.



Eise zijn theatertekst op
een rol papier, in Bosk.



Hennie Dijk-Stel heeft in 1974 de docenten-opleiding tekenen en textiele werkvormen afgerond, daarna 42 jaar lesgegeven aan het middelbaar onderwijs. Intussen steeds van veel kunstenaars in binnen- en buitenland les gekregen. De laatste tien jaar aangestoken met het virus van botanisch tekenen: een aanstekelijke aandoening! Sinds 2014 docent aan de Kunstacademie Friesland.

artuin.nl

“Van bomen kunnen we leren dat ze ons in elke periode van hun leven kunnen inspireren. Met pril groene uitlopers, met knoppen, maar ook met herfstkleuren. Met onbuigzaamheid in de storm, maar ook met stokoude dikke stramme stammen. Ik wil de schoonheid van de details die op de bosgrond liggen in beeld brengen, uitvergrooten en daarna weer teruggeven aan het bos.

In het koetshuis van de Fogelsangh State op het gelijknamige landgoed in Veenklooster heb ik twee meter hoge tekeningen gemaakt met houtskool op oud karton. Het zijn tekeningen van details van dor hout, brokken, bladeren en takjes. Op de laatste dag van Bosk heb ik mijn werk terug gegeven aan het bos. Samen met de bezoekers werd alles wat gemaakt is, verscheurd en verstrooid. En zo teruggegeven aan de grond van het Veenkloosterbos.

Want wat heb ik aan kunst aan de muur? Er moet iets veranderen in de wereld.

Zelf beginnen. Klein beginnen. Met een potlood, een gummetje en geduld.

Voor een schets van een nieuwe wereld. Van een samenleving van zaailingen, van jonge zwakke groei, van frisse groene blaadjes en van kwetsbare honderdjarigen. Gesteund door elkaar. Verankerd in vorige generaties.

Daarvoor hebben we nieuwe verhalen nodig die ons perspectief verschuiven en ons leren met respect te verhouden tot de aarde.

De verhalen van jonge collega-kunstenaars waren zeer inspirerend. Omdat zij het – net als ik – moeilijk vinden onder woorden te brengen van wat we ons bewust zijn. Hoe we met ons werk kunnen communiceren met bezoekers.

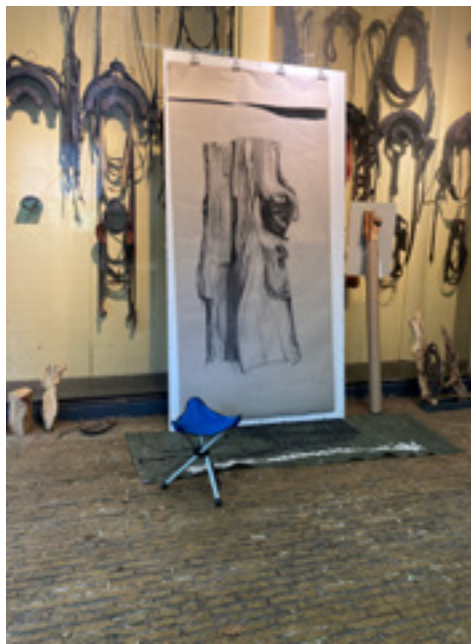
Bewustwording is er volop, maar mijn probleem is dat in mijn eigen jonge jaren het credo ‘groter en meer’ was. Ik zoek nu naar woorden en beelden om de huidige generatie te vertellen: genoeg is genoeg.

Hennie Dijk-Stel

SCHETS VAN EEN NIEUWE WERELD



Tekening van brok hout uit het Veenkloosterbos, houtskool op papier.



Hennie in het Veenkloosterbos
en bij het koetshuis.



Tekeningen verstrooien in
het Veenkloosterbos.



Na een studie natuurkunde volgde Ingeborg Entrop de opleiding autonome beeldende kunst aan Academie Minerva te Groningen en een master fine art aan het Dutch Art Institute te Arnhem. Sindsdien luistert ze naar plekken om te ontdekken wat het is om ergens te zijn. Haar werken verschijnen als luisterinstallatie, geluidswandeling of als partituur.

ingeborgentrop.nl

“Onlangs herlas ik het boek ‘Torenhoog en mijlen breed’ van Tonke Dragt, een toekomstverhaal waarin de woeste wouden op Venus – torenhoog en mijlen breed – voor het eerst verkend worden. Het boek is een pleidooi voor nieuwsgierigheid naar het onbekende en stelt de vraag aan de orde hoe wij ons willen verhouden tot onze leefomgeving. Met deze vraag in mijn achterhoofd ben ik gaan luisteren naar twee bosreservaten, de meest wilde stukjes bos van Nederland waarin het bos mag doen wat het wil en niet beheerd wordt.

Uit de onder- en bovengrondse geluidsopnames die ik maakte in de twee reservaten, het ene een oud eikenbos en het andere een jong elzenbroekbos, is een luisterinstallatie ontstaan met als titel Torenhoog. Het werk biedt de luisteraar de mogelijkheid de gelaagdheden van een bos te ervaren in ruimte en tijd, afhankelijk van het gekozen standpunt. Het werk werd op twee plekken gepresenteerd: tussen de cellulose van voormalige bomen in de bibliotheek van Leeuwarden (dbieb), en in Parkeergarage Oldehove, onder het Oldehoofsterkerkhof: een stenen plein waar in de toekomst weer bomen kunnen ruisen. Bij het werk is een partituur verschenen waarin de bosgeluiden, van zowel niet-menselijke als menselijke oorsprong, in taal zijn gevangen en vastgelegd.

Torenhoog is slechts een begin: het is het eerste deel van een tweeluik ‘Torenhoog & Mijlen breed’ waarin de verweven geluidswerelden van mens en bos centraal zullen staan. Want dit is wat de bomen me bij mijn tochten lieten inzien: schiet wortel, laat het toeval je toevallen en groei cel voor cel, langzaam maar gestaag.”

Ingeborg Entrop TORENHOOG

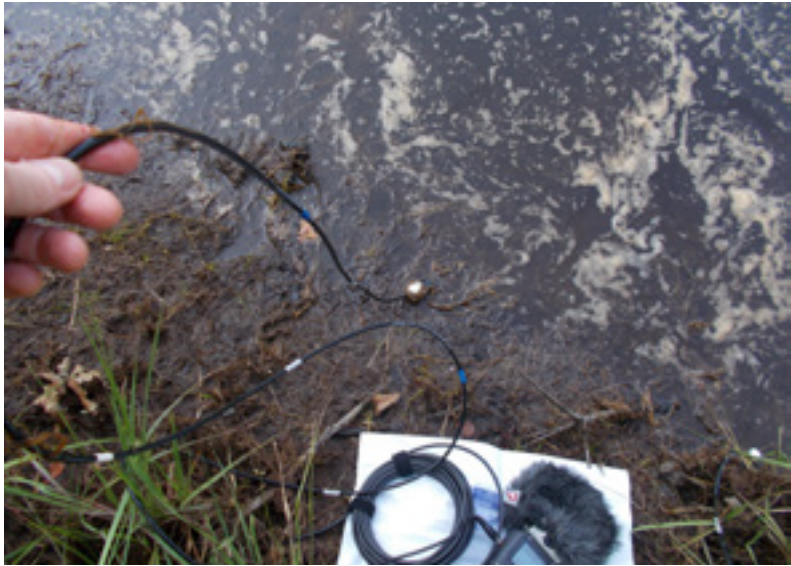


geruis gezang gekwetter
gebrom gefladder geruis
gekweel gegak gekras

geritsel gezoem gekraak
geronk geratel gekwetter
geloel gekweel gegak
gefluister geloel gekraak

gepruttel gedoenk geborrel
gedreun geratel gepruttel
geborrel geklotsel gezucht
gekrachel gedoenk

Ingeborg haar luisterwerk
in dbieb Leeuwarden.



Ingeborg in bosreservaten Starnumansbos en Heloma-Bleekspolder.





Opgroeide op het eiland Noord-Beveland in Zeeland, ontwikkelt fotograaf Janne van Gilst (Colijnsplaat, 1991) een bewustzijn voor het landschap waarmee zij wordt omringd. Sinds haar studie Documentaire Fotografie aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag fotografeert ze haar veranderende omgeving.

jannevangilst.nl

“Tijdens BoskLab heb ik gewerkt aan mijn project over miltvuurbosjes in Friesland. Dit zijn bosjes in de hoeken van weilanden, ontstaan op de plekken waar in de 19e eeuw met miltvuur besmet vee werd begraven. Omdat de miltvuurbacterie eeuwenlang onder de grond kan overleven, zijn de bosjes nog steeds gevaarlijk.

Ik ben op zoek gegaan naar een toegankelijke manier om de verhalen die ik vond over deze bosjes, welke ik in beeld breng met de fotografische techniek cyanotypie, aan een zo breed mogelijk publiek te presenteren.

Omdat ik op meerdere plekken in Friesland heb gewerkt, kwam ik al snel uit op een reizende tentoonstelling. Dankzij BoskLab kon ik de faciliteiten bij Het Lage Noorden in Marrum, de residency waar ik in het voorjaar 2022 verbleef, optimaal gebruiken. Zo heb ik een prachtige presentatiekar weten te realiseren. De andere BoskLab makers hebben mij van waardevolle feedback voorzien.

Van 26 tot 29 mei presenteerde ik de kar in Leeuwarden, Franeker, Terkaple en Nij Beets. Het verhaal van de miltvuurbosjes bleek veel universeler te zijn dan ik dacht. Het was een voorrecht om op deze manier kunst- en cultuurliefhebbers, boeren en plattelandsbewoners te enthousiasmeren voor hun omgeving en ze de groepjes bomen in het landschap te leren herkennen.

BoskLab heeft mij in aanraking gebracht met andere visies en gedachten over wat bomen zijn en voor ons betekenen. Het bracht een inspirerende impuls aan mijn praktijk. Ik zou hierna onderzoek willen doen naar het gebruik van bomen als markeermiddel en naar mijn favoriete boom; de populier.”

Janne van Gilst

MILTEJOERBOSKJES / MILTVUURBOSJES



Eindpresentatie Miltvuurbosjes
in Het Lage Noorden, Marrum.



Miltvuurbosjes bij Gorredijk en Langezwaag, vastgelegd door Janne.



Janne is in mei 2022 met haar project over miltvuurbosjes op tour geweest door Friesland, langs kunstwerf Het Lage Noorden in Marrum; De Utrecht in Leeuwarden; de Academie van Franeker; Dorpshuis It Heechein in Terkaple en Het Sudergemaal in Nij Beets.



Jetze de Vries woont in Harlingen en is trajectbegeleider in de zorg, schrijver en muzikant. In 2010 en 2011 won hij een Literaire Rely Jorritsma aanmoedigingsprijs voor poëzie. In 2012 maakte hij een muziektheaterstuk 'De Fisk' en in 2013 een poëtisch hoorspel. In 2021 kwam zijn eerste poëziebundel 'Fjoerdünser' uit.

“Mijn idee voor Boslab was een bijdrage leveren, om de rijkdom van het leven van bomen en de communicatie en verbinding tussen bomen en hun omgeving op poëtische wijze te verwoorden.

Ik ben begonnen me inhoudelijk in te lezen in het functioneren van bomen en de symbiotische verbindingen tussen schimmels met planten en bomen. Wat ik geleerd heb van bomen en door het lezen geïnspireerd door werd, is dat het principe van samenwerken bij bomen onderling en tussen schimmels vaak belangrijker is, en vaak voorbij gaat aan het principe van concurrentie zoals dat (sinds Darwins Evolutieleer) als dominerend geldt.

Zo heb ik ook ervaren dat door de samenwerking met andere deelnemers van Bosk en de gesprekken de verbindingen en de samenwerking waardevol waren en voedend zijn. Ideeën zijn als zaailingen, als de magie van planten en bomen. Dit zal ik meenemen en zal ook verrijkend voor mij en anderen zijn en de natuur (waar ik deel van uitmaak). Ik sta al anders in de tuin.

Om weer op ‘het dichten’ terug te komen: er kwamen wel vragen naar voren die ik in mijn schrijven en denken gebruikte om te verwerken in een gedicht of zelfs als vraag te laten, zodat ze een werking kunnen hebben door het overdenken en na resoneren in de lezer of toehoorder omdat sommige vragen ook nog niet beantwoord zijn: ‘Is een persoon die het bos in gaat dezelfde als die er uit komt?’ en ‘Als je te midden van sporen gemixt met fossielen loopt ben je dan een tijdreiziger?’”

Jetze de Vries

GEDICHTEN VOOR BOSKLAB



Leporello met handgeschreven gedicht van Jetze de Vries en beeld van Linda de Haan.



de platanen

In het dorp spreken
de platanen met elkaar

begraaft een kind
zijn schat bij de platanen

op een dag
zal hij zich dit niet
meer herinneren

en dan zullen de platanen
nog steeds spreken met elkaar

Jetze draagt voor tussen de Bosk-
bomen, tijdens podiumavond in
Stadsschouwburg De Harmonie.

De gedichten van Jetze zijn te
beluisteren op bosk.frl/audiomenu.



Johanneke Dijkstra is filmmaker en artistic researcher. Ze vertelt verhalen die lokale en internationale gemeenschappen raken. De Friese maker schreef, regisseerde en produceerde verschillende vernieuwende films die internationaal werden vertoond. Met haar productiemaatschappij JONNA streeft ze naar meer inclusie en maatschappelijke impact. Johanneke is ook docent-onderzoeker aan Kunstacademie Minerva waar ze film en filosofie doceert.

“De manier waarop we liefhebben, reizen, kunst benaderen, regeren, onszelf ontwikkelen, bedrijven runnen, ouder worden en sterven, is altijd in ontwikkeling. Huidige opvattingen kunnen onbeweeglijk lijken, maar alleen omdat we hun standvastigheid overdrijven. Het grootste deel van wat bestaat is willekeurig, niet onvermijdelijk of juist, maar gewoon het resultaat van warboel en toeval. Het heden komt voort uit het verleden - en is net zo kneedbaar. Dit zou ons niet moeten afschrikken. We moeten erop vertrouwen, zelfs bij zonsondergang op wintermiddagen, dat we ons bij de stroom van de geschiedenis kunnen voegen en, hoe bescheiden ook, van koers kunnen veranderen.”

jonna.eu.com

Johanneke Dijkstra

SYKHELJE

Wat kunnen we leren van bomen, als spiegel voor verandering van onze samenleving? Wat is de intieme connectie tussen mens en boom? Om antwoord te geven op deze vragen heeft Johanneke verschillende lokale bewoners gesproken, geluiden opgenomen en beelden gemaakt. In de nacht en overdag.

“Telkens wanneer wij ademen, ademen we zuurstof in en koolstofdioxide uit. Zuurstof is niet oneindig op onze planeet. Door voldoende bomen aan te planten, kunnen we het tekort aan zuurstof aanvullen en de hoeveelheid koolstofdioxide inperken.

Groene bladeren bezitten kleine bladmondjes waarmee ze koolstofdioxide opnemen uit de lucht. Als de zon op de bladeren schijnt, worden in het blad koolstofdioxide en water omgezet in suikers en zuurstof. Suikers worden door een boom gebruikt om te groeien, maar zuurstof heeft een boom overdag niet nodig. Zuurstof verlaat het blad via de bladmondjes.

’s Nachts draait het hele proces om. Dan nemen bomen zuurstof op en ademen zij koolstofdioxide uit. Bomen gebruiken ’s nachts zuurstof om de opgeslagen suikers te kunnen verbranden en met de vrijgekomen energie kunnen ze groeien.

En zo ontstond het idee voor het ademende bos. SYKHELJE (dat betekent ademen in het Frysk). In de nacht. Op het Oldehoofsterkerkhof in Leeuwarden. Een mysterieuze sprookjesachtige performance met licht, geluid en mist - waarin fictie en realiteit samenkomen in verschillende kunstdisciplines. Als een live filmset waar je doorheen kunt lopen. Afgesloten van de mensen bestaat het bos op zichzelf, en je mag het bos alleen betreden wanneer je (f)luistert...”

“Beyond the fiction of reality, there is the reality of the fiction.” - Slavoj Žižek

Geluidsopname maken op de Duurswouderheide.



Filmstill: Witte wiiven in de Wälden, Fryslân. Vroeg in de ochtend.



Ademen
Sykhelje
 Wij ademen door de boom
 Wy sykhelje troch de beam



Performance 'Sykhelje', vrijdag
 12 augustus in Bosk (Oldehoof-
 sterkerkhof, Leeuwarden).

concept Johanneke Dijkstra
geluid Remko Smids **licht**
 Patrick Kramer **assistentie**
 Tamara Bolken en Annerie Huls



Johannes Bosgra's (Hardegarijp, 1979) belangrijkste inspiratiebron is hedendaagse klassieke muziek. Hij maakt verstilde beelden op de scheidslijn tussen abstractie en figuratie. In samenwerking met componisten en musici creëert hij Gesamtkunstwerke van beeldende kunst en klassieke muziek. Zijn werk is internationaal tentoongesteld in onder andere Museum Voorlinden, Shanghai Center of Photography, New World Symphony Hall Miami, Rotterdam Photo, Head On Photo Festival Sydney, Singapore Photo Festival.

johannesbosgra.com

Johannes Bosgra

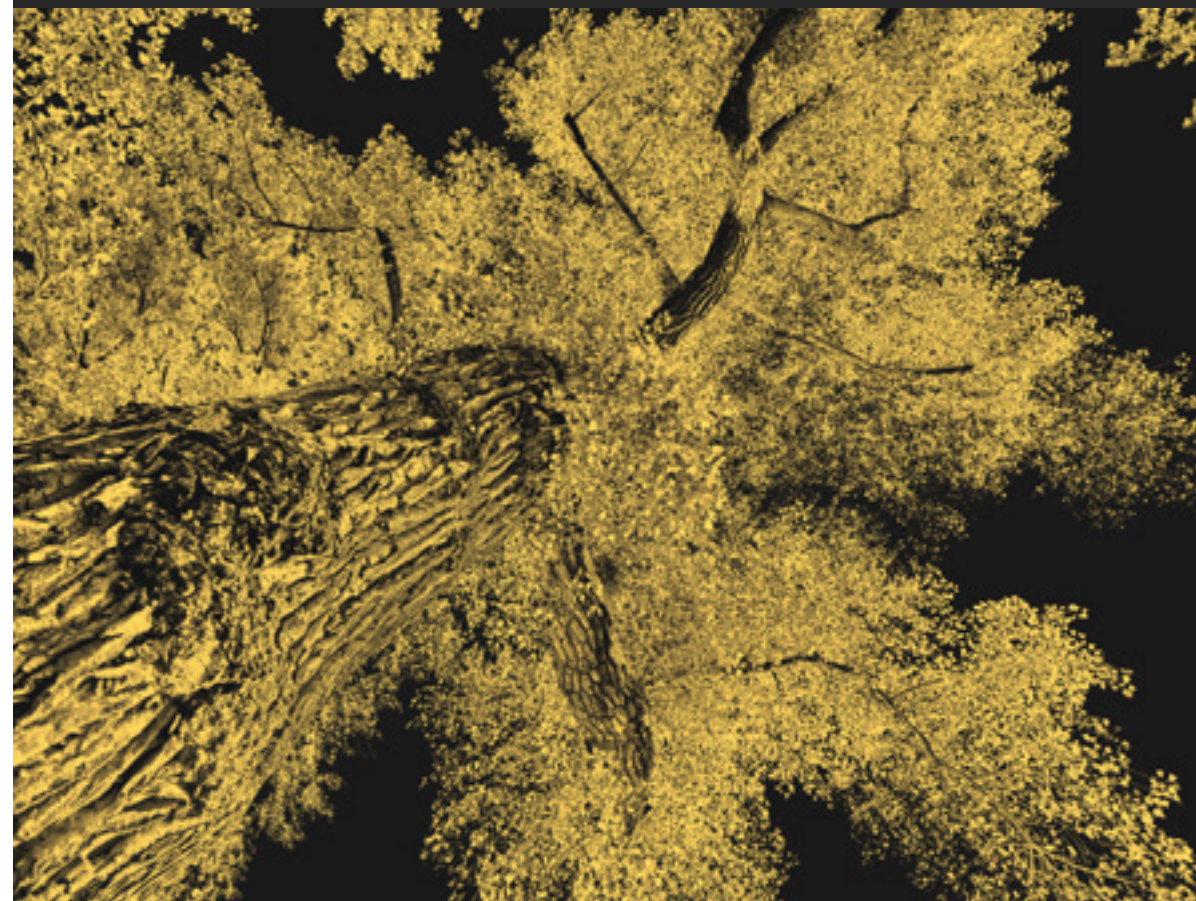
BOMEN VAN BOSGRA

“In de serie Bomen van Bosgra reflecteer ik op mijn jeugd en afkomst door beelden te maken van bomen die mijn voorouders al sinds 1700 kweekten in Burgum. Deze bomen zijn exact te vinden, omdat de administratie met plantenlijsten van de boomkwekerij van de Bosgra's bewaard is gebleven sinds 1861. Het familiearchief is nu bij Tresoar. Met Bosk wandelen er duizend nieuwe bomen door Leeuwarden, tussen de oude bomen die al eeuwen in de stad staan.

Tijdens BoskLab heb ik nieuwe beelden gemaakt die het publiek tonen hoe deze monumentale bomen na ongeveer 150 jaar nu het toppunt van hun waarde voor de stad hebben bereikt: zowel op esthetisch, landschappelijk, klimatologisch, ecologisch en cultuurhistorisch gebied. En dat is mogelijk doordat mijn betovergrootvader Tiete Bosgra deze bomen heeft gekweekt. De langetermijnvisie, de ecologische interconnectiviteit van bomen met de omgeving, de landschappelijke waarde die ze pas na lange tijd bereiken zijn voor de mensheid een waardevolle les die we van bomen kunnen leren in onze transitie naar een betere balans tussen mens en natuur.

Bosk was een totale onderdompeling in de waarde van bomen. Tijdens mijn residentie heb ik een activistische verdieping aan kunnen brengen in mijn werk. Die verdieping geeft een vergezicht aan het publiek hoe wij verrijkend in plaats van belastend kunnen zijn voor de aarde. En toont de schoonheid en troost daarvan. Ik ben verder gaan experimenteren met monochrome abstrahering, Japanse goud- en zilvertinten in beelden en goud/zilver in het fine art papier om de inspirerende kracht van mijn beelden te versterken.

Marilandica populier, geplant in 1842, Prinsentuin, Leeuwarden vastgelegd door Johannes.





“In de foyer van Stadsschouwburg de Harmonie was mijn tentoonstelling ‘Bomen van Bosgra’ tussen de bomen van Bosk te zien met zes nieuwe beelden in groot formaat, mijn eerdere beelden en het videowerk dat ik voor Philip Glass heb gemaakt. Een bijzonder sfeervolle en passende plek.”



De basis van Koos Buist (1984) zijn fascinaties en werk ligt aan de voet van de wierde en het platteland rond Ezinge waar hij is opgegroeid. Sinds zijn afstuderen in 2010 aan de Academie Minerva werkt hij lokaal en internationaal als beeldend kunstenaar. Voornamelijk in de vorm van ruimtelijke werk en film zoekt hij van macro tot micro naar nieuwe perspectieven tussen natuur en cultuur. Momenteel wordt de zoektocht beïnvloed door de kijk van natuurliefhebbers en taoïsme die stellen: je staat niet in, maar je bent het landschap.

koosbuist.nl

“Het zaad van Bosk weefde door mijn geest op zoek naar vruchtbare grond. Zou er nog plek zijn voor wilde bomen in onze volledige gecultiveerde wereld? Het antwoord vond ik, sneller dan mij lief was, in een dakgoot. Deze aanblik bracht teleurstelling en hoop.

Aan het begin van de residentie vroeg Bruno: wat kunnen wij leren van bomen? Wat zou ik kunnen leren van deze kleine boom? Dat het leven zich niet laat inkaderen, vruchtbare grond overal gevonden kan worden en de natuur altijd een weg vindt of dat deze wildernis enkel kan bloeien op de plekken waar wij niet willen komen...? Ik weet het nog niet.

Te midden van de bomen vroeg ik mij af: wat is een Bosk zonder dieren? Bruno gaf het devies: niet denken, maar durven en doen. Zo besloot ik afgewisseld in de huid van het wilde zwijn en Damhert het Bosk te bezoeken. Vermomd als dier vroeg ik de mens: wat voor dier zou u willen zijn?

Uit de gesprekken die daarop volgden, kwamen vele mooie, grappige, soms emotionele en altijd persoonlijke verhalen naar boven. Ik dacht: Bosk zonder dieren is als een stad zonder mensen. Degenen die dit toe lieten, filmde ik om later te verwerken in de film: ‘In het Bosk zijn de wilde dieren’.

Op de vervolgvraag: Heeft u ooit iets geleerd van een dier? Kreeg ik uiteenlopende antwoorden als: zelfredzaamheid, leven met intuïtie, in harmonie met je omgeving zijn, onvoorwaardelijke liefde, respect voor eigen ruimte en de realisatie dat dieren ook naar ons kijken. Zouden deze lessen ons kunnen helpen beter met elkaar en de wereld om te gaan? Of is het nadenken over de vraag waardevoller dan het antwoord dat je krijgt?

Als ik nu zou moeten zeggen wat ik van bomen heb geleerd, is dat het antwoord altijd langer duurt dan je denkt. Je ervaart pas echt of je iets hebt geleerd hebt, wanneer je er opnieuw mee geconfronteerd wordt.”

Koos Buist

IN HET BOSK ZIJN DE WILDE DIEREN



Koos in zijn tijdelijke atelier in het voormalige weeshuisschooltje van Natuurmuseum Fryslân in Leeuwarden.



Stills uit de film 'In het Bosk zijn de wilde dieren'.



Kroft&Smids bestaat uit Karina Kroft, van huis uit theatermaker, en Remko Smids, technisch ontwerper. Het Leeuwarder kunstenaarsduo is sinds 2020 actief en projecteert teksten en beelden in de openbare ruimte. Waarmee ze gevels, bomen, kades en bruggen omtoveren tot plekken waar verhalen worden verteld.

“We proberen altijd een manier te vinden om wat we doen onderdeel te maken van een groter geheel, in dit geval om het samen te laten smelten met Bosk. Om het zo samen te laten werken dat één plus één vier is en de verzameling beelden en woorden samen met de bomen van Bosk een nieuw verhaal vertellen.

Omdat Bosk voor ons zo duidelijk oproept om beter voor de wereld om ons heen te zorgen, wilden we reflecteren zonder te proberen dat verder uit te gaan leggen of pamflettistisch te worden. We wilden het opgeheven vingertje vermijden en de geest van Bosk proberen te vangen door ons verhaal er tegenover zetten. Of ernaast eigenlijk.

Met de tien projecties (plus een beeldscherm) die ‘Midzomernachtlicht’ vormden, wilden we laten zien dat iedere verandering ten goede zin heeft, dat je met een beetje verbeelding een stuk verder komt, dat alles begint met één die de moed heeft de eerste te zijn, en dit het moment daarvoor is.

Het bos van Bosk was inspirerend, gaf lucht en ruimte om vrij te denken, was weerbarstig en kon zomaar veranderen, waardoor het de projecties het ene moment schitterend omlijstte en het volgende blokkeerde of ronduit onmogelijk maakte. We hebben geprobeerd mee te bewegen, iedere dag de nodige aanpassingen te doen, projecties toe te voegen of te laten verdwijnen als het bos daarom vroeg.

Bosk is wat ons betreft een liefdesbrief aan de aarde en wij waren vereerd daar een stukje aan mee te mogen schrijven.”

Kroft&Smids

MIDZOMER- NACHTLICHT



‘Midzomernachtlicht’ rondom de Grote of Jacobijnerkerk.
Quote: Loesje.



Julianaboom, Jacobijner kerkhof.
Quote: Ane Brun.



'Midzomernachtlicht' rondom
de Grote of Jacobijnerkerk.

Quote: Whitney M. Young.



Als kind altijd aan het maken. Met potlood, stift, verf, stof, houtskool, draadjes en blaadjes. Linda de Haan groeide op in Friesland, studeerde in 1998 af als illustrator aan Academie Minerva. Naast prentenboeken en illustraties voor kinderboeken, maakt Linda wandschilderingen in publieke ruimtes. In opdracht maakt ze in beeldverhalen complexe processen of situaties inzichtelijk. "Het is magisch om een gedachte, een sprookje of een verzinzel uit je hoofd te halen en het in welke vorm dan ook te verbeelden. Dat proces is elke keer weer een feest. Zeker als ik dat met anderen in een Bosk mag doen."

lindadehaan.com

Linda de Haan

VERHALEN MET PEN, POTLOOD, PAPIER EN STEMPELS

"Een klein beeldverhaal maken over Bosk, over de relatie tussen bijvoorbeeld een boom en een kind. Dat was het uitgangspunt. Tijdens mijn weken in Bosk heb ik me laten meenemen in het Bosk-gebeuren, het moment van de dag. En van daaruit begonnen met het maken van stempels."

BoskLab was een boeiende, rijke ervaring, ook door de contactmomenten met andere makers. Net als de natuur, geeft BoskLab inspiratie, kennis, inzicht, verwondering. De vraag die me bezig bleef houden: hoe kan ik als beeldmaker, het verhaal van Bosk vangen en doorgeven? Kan ik zo'n groot wandelend Bosk, met licht en geluid wel vangen in een getekend beeld?

Vormen, licht en schaduwspel en beweging zien. Ik verwonderde me over het sterke geluid van de wind door de bladeren. Verschillende aanzetten van vormen van kleine beeldverhaal maken, zette me op het spoor lucifersdoosjes waar je beeld mee kunt verschuiven en doorgeefboekjes. Hoe kan ik een aanzetje geven voor ook zo'n verwondermoment bij anderen? Mooi als anderen dat op hun beurt ook weer door kunnen geven. Zo ontstond in de laatste week het idee om te reageren op Bosk in zeven verschillende leporello boekjes.

Het spontane bezoek van een tekenklas, was de trigger om te eindigen met workshops voor kinderen die zelf een beeldverhaal kunnen stempelen in 't Bosk. Hoe breng je het verhaal van het Bosk verder? Hoe kun je meer stappen zetten?

Veel indrukken en inzichten heb ik kunnen vangen in een tekst voor een prentenboek. Als de bomen komen – Waar gaat de honingboom heen? Het storyboard is klaar, nu verder zoeken naar de juiste uitvoering voor een verhaal over tijd, dat werkenderwijs is ontstaan tijdens Bosk."





Linda in haar tijdelijke atelier
in de Blokhuispoort.



Door Linda gemaakte
Bosk-stempels.



Lotte van den Berg vormt – samen met beeldend kunstenaar Daan 't Sas en Peter Aers – Building Conversation; een groeiend collectief van kunstenaars dat het gesprek benadert als een kunstwerk, als een gezamenlijke creatie en een collectieve improvisatie. Geïnspireerd op gesprekstechnieken en – rituelen van over de hele wereld, bouwt Building Conversation aan een repertoire van gesprekken en performances met deelnemers uit heel Europa.

buildingconversation.nl

Building Conversation werkte tijdens BoskLab verder aan hun nieuwste creatie: 'RIZOOM'. Op de ruïnes van een oude zetmeelfabriek in Ter Apel ging 'RIZOOM' eind 2021 in première en werd het deelnemend publiek meegenomen op een dwaaltocht langs afbrokkelend beton en woekerende wortels. Geïnspireerd door bomen die horizontaal uit muren groeien en zich nestelen op drijvend plastic, werd het publiek uitgenodigd de eigen denkpatronen grondig te herzien. In de binnenstad van Leeuwarden was het wandelend bos vertrekpunt voor verdere verkenning. Ook in de stad is natuur en cultuur onlosmakelijk met elkaar verbonden. Wat gebeurt er als we stoppen met de poging die twee uit elkaar te trekken en ons juist verdiepen in de manier waarop we in alles verweven zijn; huid en vezels, ijzer en blad. We zoomen in op brandnetels tussen stoeptegels, een braamstruik in de dakgoot en mos op een colablikje; op zoek naar een andere manier van zijn in de wereld.

Lotte van den Berg

RIZOOM – DENKEN ZOALS EEN BRAAMSTRUUK GROEIT



Doorloop 'RIZOOM'
in het Leeuwarder Bos.

we nodigen je uit op een dwaaltocht
geïnspireerd op de manier waarop
braamstruiken groeien

een braamstruik is een rizoom
heeft wortels die takken kunnen worden
en takken die wortels kunnen worden
ze groeien in alle richtingen
en in verschillende lagen
onder en boven de grond
woekeren, spreiden zich uit, voortdurend
en zijn allemaal even belangrijk
zoals bij de brandnetels hier
in het leeuwarderbos
ook een rizoom

wat als
wij
net als braamstruiken en brandnetels
ook rizomatisch zijn
alles met alles verbinden
via ons denken en doen

wat als
de hele wereld rizomatisch is
en wij onderdeel zijn van een voortdurend
veranderend web van verbindingen
zonder centraal punt of vaste hiërarchie
waarin ieder wezen of ding op aarde
direct verbonden is met ieder ander wezen of
ding op aarde
en niemand overzicht heeft

we zijn geneigd te geloven
dat we kunnen overzien, structureren en
begrijpen
en dat dit is wat ons scheid (en onderscheid)
van dieren en planten
die 'niet denken'
en 'geen taal' kennen

maar wat als dat niet waar is?

wat als
we deel zijn van een wereld waarin alles
denkt - beslissingen neemt
en spreekt
op een eigen manier

wat als
we zijn gaan praten in reactie op alles wat al
tegen ons sprak
wat als
we denken met alles om ons heen
(buiten onze schedels)

en wat als
onze gedachten
en woorden
niet meer
en niet minder zijn
dan het geluid van bladeren in de wind
sporen in het zand

om voorbij de veronderstelde dualiteit tussen
mens en 'natuur' te bewegen
hebben we een praktijk ontwikkeld
waarin we ons eigen denken en spreken
inzetten
om de rizoom binnen te gaan
en ons brein te tackelen
in de hoop onszelf te herpositioneren
in relatie tot alle levende wezens en dingen
waarmee we hier zijn

we noemen deze praktijk murmelen
en nodigen je uit om mee te doen

Heb je 'RIZOOM' tijdens BOSK gemist en wil je alsnog
op dwaaltocht, in het Leeuwarderbos, of elders?
Stuur een bericht naar info@buildingconversation.nl
voor de volledige handleiding van 'RIZOOM'.



'RIZOOM' in het Leeuwarder bos.

concept Lotte van den Berg en Daan
't Sas **ontwikkeling** Lotte van den Berg
in samenwerking met Flavia Pinheiro,
Sophie Valérie Janssen en Zephyr Brüggen
productie Jakob Proyer en Julia ter Veld



"I run a research focused Natural Dyeing Studio in Amsterdam that is concentrated on learning, sharing and exchanging information about the diversity of local plant species and their available colourants. Since 2016 I have been working closely in collaboration with 'Painting Plants' together with artist and biologist Naan Rijks, where we cultivate a dye garden: researching, growing specific plants and testing different ways of colourant extractions which is then shared with a broader audience through seminars and workshops and on our websites. As a natural dyer and educator I have worked with: universities, art academies, fashion designers, biologists and artists exploring, preparing and producing plant colourants for dyeing, inks and paints."

lucilakenny.com

Lucila Kenny

REVEALING THE CHROMATIC DIMENSION OF BOSK

"Maybe the most fruitful, the most important aspect of this interest in natural colourants is in this different vision about nature and colours, changing the way we look at our environment, at plants, at animals. It helps to questioning how colours are produced, what effect this has in our state of mind and what relationship do we have with our surrounding

'Revealing the chromatic dimension of Bosk' is the name for the work I have developed during the countless interactions with a specific part of Bosk (at the Willemskade in Leeuwarden) and I want to share the temporary results and traces of the process with all of you. Therefore I invite you to observe what you see as openly as possible. Not to see what you already know, but something new and exciting and most of all something that you yourself are part of. The collaboration with Bosk is the interaction between: the trees, the flowers, the city, myself, others, the neighbours, the mornings and evenings around Bosk which are revealed in the drawings. Every encounter I had during my time in the forest would guide me to relate in a different way with the plant and the alchemical process which can be sensed when looking at those new colours. When we talk and share with others about how we see what we look at, we realise we all see differently and by acknowledging that there are infinite ways of seeing we can learn more from each other creating a positive change in our relationships and knowledge development.

This I learn from trees."



'Colours of Bosk', a walk Lucila developed together with theatre maker Jasmin Hassler. The walk started at the Blokhuispoort, via the tiny part of Bosk at the Willemskade, and ended at Bosk at the Oldehoofsterkerkhof.



Dyeing with the colourants from Bosk. Display of Lucila's work, as part of the exhibition 'Bosk by Obe. If trees can walk', at Obe.



Lucila at the garden of the Blokhuispoort.



Maartje Terpstra is taalkunstenaar, cultuurwetenschapper en activist.

Many worlds are walked in the world. Many worlds are made. Many worlds make us. [...] In the world we want, everybody fits. The world we want is a world in which many worlds fit. – Ejército Zapatista De Liberación Nacional

maartjeterpstra.nl

“In reactie op het wandelende bos wilde ik afzien van het sensationele. Ik ging op zoek naar een taal die niet trekt of duwt, maar omarmt. Die mij met jou verbindt en die relatie niet afdwingt, maar voorstelt. Het werd een persoonlijk onderzoek naar eco feministisch en dekoloniaal schrijven en de betekenissen van (stil)staan en (af)blijven.

Mapudungun, de taal die de Mapuches in Chili en Argentinië spreken, is een isolaat: een taal zonder verwanten. De Ecuadoriaanse gemeenschappen van de Achuar kennen ‘natuur’ niet als term; niet als categorie in de materiële werkelijkheid. De Zapatista’s in Mexico tonen in hun strijd tegen de onderdrukking van het kapitalisme en kolonialisme dat er meerdere werelden kunnen bestaan op aarde.

Wie ben ik, half-Fries tussen bomen in bakken, om die kant op te gaan? Ik besloot niet verder naar buiten te reiken, maar naar binnen te gaan.

Het taoïsme stimuleert ons een leven lang te oefenen.

‘Door Je Vormen’ ontstaat er een eindeloze oefening. Voor lichaam, geest, samen en alleen. Opdat er meerdere werelden kunnen ontstaan. Daarom besloot ik, naast talige, ook met beeldende media experimenteren zoals fotografie en animatie. Het gedicht heeft een vaste vorm gekregen in de video en vormt zich telkens opnieuw in de immersieve audio performance.”

Maartje Terpstra
JE VORMEN



Tai Chi studie in Oosternijkerk.



Onderzoek en inspiratie aan de muur in Maartje's residentie-atelier in dbieb, Blokhuispoort.

Je Vormen

Staan als een boom
Geen houding maar een vorm, mijn borst stamp
Is bekeken en verraden, verbrand als de aarde
Begrensd en besloten, in verdorde lagen
Het zijn de verbrande lichamen
Die onze toekomst voorzagen

Als een verzonnen boek sla ik mijn armen open
Binnen de kapt niks dan strijd: Ik ben een
niet te omarmen boom

Zoals een vrouw?
Zoals de wereld?

Sluit je ogen is de opdracht maar ik houd ze open
Onder mijn kruin bedenk ik een bewustzijn want
We hebben het hoog zitten, dus ga ik staan
Ik bijt mijn kop d'r af zodat er nieuwe kan groeien
Een aardkop net onder mijn navel

Naar binnen – waar zich een wereld onthult
Waar ik een wereld verwelkom door te lachen
De huidmondjes giekelen, laten mij niet los
Luister, kijk, deins terug
Hoor. Zie. Handel!

Strofe uit het gedicht
'Je Vormen'.



Still uit video 'Je Vormen'.

tekst en concept Maartje Terpstra
animator Reynaert Vosveld
timelapses Marijn Bruinen

Maartje: "In de samenwerking met
animator Reynaert Vosveld vond ik een
beeldtaal voor het oefenend leven."



Marloes van der Singel schrijft gedichten, bijvoorbeeld over kwijtraken wat je lief is. Zij publiceerde o.a. in Kluger Hans, de Optimist en verschillende bundels. Marloes is Schooldichter van Friesland en heeft zich aangesloten bij de klimaatdichters. Als ze niet schrijft loopt ze het liefst op blote voeten door de bossen.

In BoskLab onderzocht Marloes hoe zij met de kracht van poëzie bewustwording kan creëren en een spiegel kan voorhouden, door in Leeuwarden een poëzieroute te realiseren langs indrukwekkende monumentale bomen die hun eigen verhaal vertellen.

marloesvandersingel.com

“Ik dacht dat ik al heel veel wist over bomen, maar tijdens mijn BoskLab-residentie bleek er zoveel meer te ontdekken. Ter inspiratie voor het schrijven van de gedichten heb ik eerst zoveel mogelijk informatie opgezogen; over Darwin die bomen als ‘ondersteboven-dieren’ zag, Sartre over mensen en verantwoordelijkheid, hoe bomen met elkaar communiceren en ga zo maar door.

Ook wandelde ik met boomexperts door Leeuwarden om bomen voor de route te kiezen, en vooral ook te bespreken wat we nou kunnen doen om te zorgen voor een groenere aarde. Tijdens deze wandelingen viel op dat de intentie er zeker is, maar dat de natuur aan de andere kant ook telkens moet wijken.

De belangrijkste les die ik meeneem uit het BoskLab kwam van bomen. Wanneer een zaadje ontspruit onder de moederboom kan het maar heel langzaam groeien omdat het bladerdak het licht tegenhoudt. Dat lijkt onlogisch, maar uit onderzoek blijkt dat die trage, maar gestage groei de boom uiteindelijk juist een veel langer leven geeft en sterker maakt. Daarin ligt zo'n mooie boodschap voor ons. Dat wij moeten vertragen, minder gretig moeten zijn, zodat we langer op deze aarde kunnen zijn, maar ook sterkere mensen worden. Wat ik met de poëzieroute wilde overbrengen aan de lezer; dat we enorm veel kunnen bereiken als we samen onze stem laten horen, dat bomen geen gebruiksvoorwerpen zijn, maar levende wezens, dat we meer op bomen lijken dan we denken en dat een nieuw begin altijd mogelijk is.”

Opening poëzieroute
‘Als bomen konden praten’.
Foto's bij Monumentale Plataan
Stationsplein en Monumentale
Rode beuken Sophialaan.



Marloes van der Singel

ALS BOMEN KONDEN PRATEN



Zilverlinde, geplant 1905, Tweebaksmarkt, Leeuwarden, vastgelegd door Johannes Bosgra bij Marloes haar gedicht.

Dwarsbomen

Mij wordt al enige tijd de adem benomen
wortels geketend in een stenen kerker
schimmels laten hun sporen na
ook bomen kunnen niet oneindig reiken

ik mag dan wel onsterfelijk lijken
toch sta ik voor het voldongen feit
het verhaal nog lang niet rond
neem ik net als voor het groeien
ook voor het sterven alle tijd

wijze woorden worden vaak gesproken
op het allerlaatste eind
als er afscheid wordt genomen
alles waardevoller blijkt

één boom maakt nog geen bos
één mens geen mensheid
ook al zijn jullie ontworteld
het is nog geen gestreden strijd

Gedicht bij de monumentale Zilverlinde
aan de Tweebaksmarkt in Leeuwarden.

Alle gedichten van Marloes haar poëzie-
route zijn – in het Nederlands en Fries –
te beluisteren op bosk.frl/audiomenu.



Documentairemaakster Marthe Naber Heuer maakt graag documentaires met kinderen, omdat ze vindt dat kinderen te weinig aan het woord zijn in de media en we van hen kunnen leren.

martmediamonster.com

“Hoewel ik vaak met grote crews werk, heb ik nu in mijn eentje in een week tijd deze documentaire gemaakt. De uitdaging: eerst kinderen (met alleen audio) interviewen, monteren en later de beelden in de montage eroverheen zetten. Dus geen sprekende koppen in beeld, iets wat ik vaker in mijn werk wel gebruik qua vorm.

In de interviews met de kinderen kwam ik erachter dat elk kind weer door een ander gegeven ‘aan gaat’. Dus ik leerde om opnieuw zoveel mogelijk ruimte aan de kinderen te geven, zodat zij juist in de stilte met hun eigenzinnige en rake antwoorden kwamen. Het bleek dan ook wederom van belang om zo oordeelloos mogelijk het gesprek en de montage in te gaan.

Ik ben verrast door de kinderen, want zij zijn super begaan met de toekomst van onze planeet. En dat enkele kinderen ook weten dat de adem ons rustig kan maken, zou kunnen helpen bij de moeilijke thematieken die we als mens zouden moeten oplossen.”

Uitspraken van kinderen in ‘ADEM!’:

“Bedankt, het bos, omdat jullie bomen hebben, en daardoor kunnen we ademen wanneer we geboren zijn.”

“Zuurstof dat zie je niet. Daar kan je gewoon dwars doorheen kijken. Het is net een onzichtbaar iemand.”

“De natuur zorgt voor zuurstof, door de bomen.”

“Ademen is als je lucht inademt. Frisse lucht. Dat is het lekkerst, vind ik.”

“De adem is er om te leven.”

Marthe Naber Heuer
ADEM





Stills uit de korte film 'ADEM!', die in première ging in Filmhuis Slieker, Leeuwarden.



Met speciale dank aan Adam, Boukje, Nefertiti, Merijn, Oscar en Rinske en alle ouders.



Mingus Janssen is een schrijver, onderzoeker en ontwerper die recentelijk de uitgeverij Mycelium Media heeft opgericht. Hiermee infiltreert hij in bestaande gedrukte vormen van media, om daar anders-dan-menselijke perspectieven aan toe te voegen. Naast publicaties ontwikkelt Mycelium Media ook kostuums en performances rondom dezelfde thematiek.

mingusjanssen.nl

“Gedurende mijn residentie in het BoskLab bracht ik het (tijdelijke) ecosysteem van het wandelende bos in kaart. Dit resulteerde in een herbarium en een kostuum waarin alle bomen, planten en bladeren van Bosk samengebracht zijn. Uit het herbarium zijn vier verschillende takken gegenereerd van de (fictieve) BOSKBoom, waarbij er aan iedere tak elf verschillende bladeren zitten die ieder ook in het BOSK te vinden zijn. Allen tezamen zijn zo 44 verschillende bladeren van 44 verschillende soorten van de ruim zestig verschillende soorten die het BOSK rijk is te vinden in deze takken.

De takken zijn vervolgens gesneden uit de lokale Leeuwarder Courant en in een kostuum verwerkt dat als zodanig het ecosysteem van Bosk verbeeldt. Met dit en andere wandelende ecosystemen liep ik op gezette tijden door Leeuwarden, waarbij wij leden trachten te werven voor “Ondergronds Socialisme”, een (fictieve) politieke partij die zich inzet voor het leven onder de grond geïnspireerd door mycelium, het schimmeln netwerk dat bomen en planten met elkaar verbindt en in staat stelt om voedingsstoffen en informatie uit te wisselen.

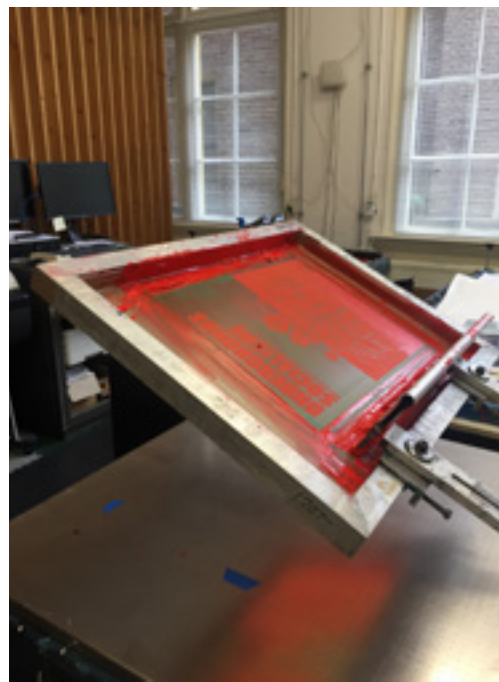
Enerzijds wil ik mensen er zo op wijzen dat het niet alleen belangrijk is om te kijken naar individuele soorten en hun welzijn, maar ook naar de ecosystemen waar zij onderdeel van zijn. Als één soort uitsterft, kan dit namelijk grote gevolgen hebben voor het ecosysteem waar dit onderdeel van is. Daarnaast bevraag ik met het project de antropocentrische houding van media en mensen in het geheel, en zoek ik naar manieren om anders-dan-menselijke entiteiten een plek te geven in de media en de politiek.”

Mingus Janssen

WANDELEND ECOSYSTEEM



Mingus in zijn ecosysteem-kostuum in Bosk op het Oldehoofsterkerkhof.



Zeefdruk 'Ondergronds Socialisme' in het Grafisch Atelier Friesland.



Detail van het 'bewegend ecosysteem' van Mingus, geëxposeerd in Obe.



Nynke Laverman en Sytze Pruiksmā zijn naast geliefden ook elkaars compagnon in de kunst. Beiden zijn gefascineerd door de manier waarop de mens zich verhoudt tot zijn omgeving. En door die omgeving zelf; Sytze componeert vanuit de lijnen en klanken van landschappen en vanuit zijn liefde voor vogels. Nynke schrijft vanuit verwondering over het mysterie dat de mens is, vooral voor zichzelf, gevoed door een verblijf bij nomaden in Mongolië. Hun nieuwste gezamenlijke project is 'Plant', een hoopvol muzikaal protest over het omgooien van onze manier van denken, over verandering in jezelf. Misschien zouden bomen ons daarin kunnen helpen. Het nummer 'Tree Tree' stelt zich open voor de blik van bomen; hoe zien zij de wereld en hoe kijken ze eigenlijk naar ons? Via BoskLab duiken Nynke en Sytze verder in die vraag.

nynkelaverman.nl

Nynke Laverman & Sytze Pruiksmā

HOE KIJKEN DE BOMEN NAAR ONS?

Tree tree
What do you think of me
Tree tree
What do you see
When you look at me

"Dit zijn de eerste regels uit het lied 'Tree Tree', van ons laatste album Plant, wat over exact dezelfde vragen gaat als Bosk. Wie zijn wij, mensenkinderen, eigenlijk. Kennen we onszelf? Kennen we onze plek op deze planeet? Hoe kijken bomen, die hier al zoveel langer zijn, eigenlijk naar ons? Een ander perspectief helpt om onszelf beter te begrijpen. Kijkend vanuit een boom zien we dat we onszelf tot koning van de schepping hebben uitgeroepen. Een inmiddels eenzame koning, zonder vrienden, zonder burens, omdat hij met niemand anders dan zichzelf contact maakt en alles om zich heen langzaam maar zeker vernietigt.

Bosk heeft iets voelbaar gemaakt. Iets wat we ons al wel konden voorstellen (een wandelend bos in een stad, dat moet vast te gek zijn) echt voelbaar gemaakt. Wat het doet, met de atmosfeer, je lijf en je gemoed als er bomen staan op een plek waar ze eerst niet waren. En dan zijn alle woorden ineens overbodig. Precies dat is wat ons ook overkwam. Voordat Bosk begon hadden we een idee voor een 'extended version' van 'Tree Tree', op ritme gebaseerd, met spoken word en een hoge energie. Die versie gaat er wel komen, maar met Bosk heeft het niet veel te maken. Bosk roept juist op tot stilte, weglaten, zijn en tijd nemen. Dat laatste zouden we dan ook graag willen doen. Het mooie van Arcadia is dat het met deze honderd dagen niet klaar is, maar dat we alle indrukken kunnen laten sudderen richting 2025 en 2028.

Bosk heeft een geweldig vruchtbare bodem gelegd en ons geleerd dat we erop kunnen vertrouwen dat daar hele mooie dingen uit kunnen groeien als we het tijd en liefde geven.

Misschien is dat wel de grootste les die we kunnen leren van bomen: laten. In het circus van crises waar we ons in bevinden, schieten we graag in de actie, in iets dóen. Maar onze werkelijke opdracht zou weleens kunnen liggen in laten. In luisteren. Naar wat de bomen zeggen. Naar wat de grutto ons vertelt. Naar wat een steen weet en wat het water ons leert. Ons daarvoor te openen vraagt een volledige omslag in denken, in zelfbeeld én wereldbeeld.

Wat dat betreft is de onorthodoxe wetenschapper Monica Gagliano een ontdekking die samen met Bosk bij ons momenteel voor een nieuwe stroom aan inspiratie zorgt. In haar boek 'Thus Spoke the Plant' vertelt ze wat planten haar hebben geleerd, niet alleen door hen te bestuderen, maar vooral door simpelweg naar hen te luisteren. Door echt contact met hen te maken, met behulp van sjamanen en via dromen. Door andere lagen van de realiteit toe te laten, andere dimensies. Om zo het volle mysterie van het leven weer te ervaren, de schoonheid van het niet-weten, de schoonheid van het onderdeel zijn van een geheel waar we geen bal van snappen.

Natuurlijk schieten we tekort. Hoe zet je 'willen begrijpen' uit? Hoe luister je naar een plant? Hoe verplaats je je werkelijk in een das of een lepelaar? Maar alleen al het besef dat we tekortschieten, zal ons betere aardbewoners maken. Laten wij, eenzame koning die we d'r zijn, daarom de kroon der vernietiging afzetten, het willen begrijpen loslaten en ons overgeven aan wat is. Thus Spoke the Plant.

Tot slot hulde aan Bosk! En aan Bruno die door het bos werd ingefluisterd om hun verhaal te kunnen doen. We gunnen de bomen die deze zomer door Leeuwarden wandelden een lang en gelukkig leven dicht in onze buurt. Zodat ze ons tot in de eeuwigheid mogen inspireren om niet te begrijpen, maar te zijn en met liefde om te gaan met de Aarde. Wordt vervolgd."



Nynke zingt 'Tree Tree' als onderdeel van 'Bosk Ein en Begijn'.

script en regie Dick Hauser
script, concept en choreografie Klaus Jürgens **dans** Reinier Schimmel, Gwen Langenberg, Kevin Gumbs, Yoko Haveman en deelnemers Bosk **repetitor** Andrea Beugler **muziek** Tatiana Koleva (slagwerk) **zang** Nynke Laverman



Sanne van Balen is beeldend kunstenaar en schrijver. Ze maakt het liefst werk in de buitenlucht en daarbij neemt ze 'taal' als uitgangspunt en vraagt zich af hoe betekenis tot stand komt. In tekst, audio, sculptuur of installatie maakt ze grote gebaren die ons doen stilstaan bij de impact die de mens heeft op haar omgeving.

sannevanbalen.nl

“Tijdens mijn werkperiode heb ik vele bezoekers van Bosk gesproken over bomen die voor hen veel betekenis hadden. Herinneringen aan vrolijke en minder vrolijke jeugden kwamen aan de oppervlakte. Ik ontdekte dat ongeacht de eigenheid van een herinnering, het verhaal dat ze ermee vertelden altijd iets onthulde over hoe ze zichzelf en de wereld zien. Deze ontdekking zette ik in voor het maken van de audio die uit mijn zes sculpturen klonk. Door de installatie in het bos te presenteren in een aan groen complementaire kleur, onderzocht ik hoe taal en kunst zich via bomen kan confronteren met ons menselijk handelen en denken.

Ik heb ontdekt dat het Bosk de verbeelding van haar bezoeker bijna automatisch ontgrendelt. In reacties op mijn werk zag ik een vanzelfsprekendheid terug over de acceptatie van een kunstwerk in de publieke ruimte. In plaats van er langs te lopen, er overheen te kijken of te denken ‘dat is toch niks voor mij’, observeerde ik ontvankelijkheid en verwondering.

Ik vond het bijzonder onderdeel te zijn van een laboratorium van makers die allemaal in/rond het Bosk werk maakten. Door drie weken lang ondergedompeld te worden in dit proces, kreeg ik de ruimte mijn werk te verdiepen. De feedback die we elkaar als makers onderling gaven, werkte voor mij stimulerend. Een aantal van hen zou ik ook in de toekomst weer bellen voor wat input.”

Sanne van Balen

MIJN WERKWOORDEN KENNEN ENKEL STAMMEN



Sanne in haar tijdelijke atelier in dbieb Leeuwarden.

Ik beuk en ik eik
Ik vijg
Ik es
Ik treur en ik wilg
Ik lariks
en ik mispel
Ik olijf
Ik appel en ik peer
Ik cipres
Ik berk
Ik bosk



Sanne met haar sculpturen in
Bosk op het Wilhelminaplein.



Sarah van der Meere is afgestudeerd aan de opleiding Docent Theater (2018, NHLStenden) met een specialisatie in maskertheater door de minor Acting with Masks (2017, Oslo Metropolitan University) en sindsdien werkzaam als speler en docerend theatermaker onder haar eigen naam en DRUKCollectief, een samenwerking tussen haarzelf en Afra Rijkhoff. In 2020 richtte zij samen met Valerie van de Ridder het figurentheatergezelschap Maskermeiden op en in 2022 lanceerde zij haar nieuwe onderneming Stem van Sarah waar zij als stemacteur, voice over en podcastmaker werkzaam is. Daarnaast houdt zij van festivals, dansen tot de zon op komt en eten!

stemvansarah.nl
maskermeiden.nl

“Bomen zijn weerbaar. Ook al lijken ze aan de oppervlakte soms weggevaagd, hun wortelen onder de grond houden vast. In de hoop ooit weer omhoog te kunnen kruipen. Maar als er betonnen platen de wortel weerhouden van naar boven te kruipen, kunnen mensen helpen. Met een sloophamer het beton kapot slaan is wellicht in sommige steden niet te doen, m  r de mens kan maken. Bosk is een maakbaar bos wat klaarblijkelijk dezelfde effecten lijkt te hebben op diens bezoekers als een geworteld bos. De rust, de ruimte voor avontuur en bezinning blijkt niet onopgemerkt door de bezoekers. Het brengt mensen samen. Ik als kunstenaar kan dan wel gaan vertellen waarom het bosk belangrijk is, maar waarom het niet aan de bezoekers zelf vragen?”

“In de BOSKCast combineerde ik mijn vaardigheden als voice-over, stemacteur en mastenmaker tot een installatie waar de bezoeker in Bosk kon luisteren naar de stemmen die voorbij zijn gegaan.”

Fragmenten uit de BOSKCast:

“Je ziet het toch aan het klimaat wat er gebeurt? Gisteren hebben ze de temperatuur opgemeten, hier in het Bosk en op de Oldehove. Een verschil van tien graden. Laat ze lekker die bomen permanent planten   n laat ze er nog meer bijzetten. Dat is mijn plan.”

“En dat er af en toe mensen komen die met ze komen knuffelen of onder ze komen liggen. Dat hun wortels met elkaar worden verbonden. Kunnen ze nog gesprekken voeren met elkaar!”

Sarah van der Meere

BOSKCAST



Performance Sarah in Bosk, Oldehoofsterkerkhof.



Sarah nodigde bezoekers uit om de BOSKCast in Bosk te beluisteren. Wil je de podcast ook luisteren? Ga naar bosk.frl/audiomenu.





Operatie Tandwiel ontwikkelt sinds 2014 interdisciplinair werk dat morrelt aan de draadjes onder de motorkap van de wereld. Het valt te zien als een animistisch geïnspireerde open-hart-operatie, door geestverwante kunstenaars op het snijvlak van het politieke, het grensverleggende en het onzichtbare, verzameld rond theatermaker en performance kunstenaar Sieger Baljon (1981).

operatietandwiel.nl

Bosk vroeg ons verbinding te ontwikkelen tussen onze Broncode, die een plek geeft aan zeven generaties naar het verleden en de toekomst, en het eindpunt van de Bosk-processie op het Oldehoofsterkerkhof. Inhoudelijk naadloos: veel inheemse volkeren beschouwen bomen, planten en dieren om ons heen als onze voorouders. Dat is op drie manieren waar: onze voorouders voedden zich met de planten en dieren, wiens voedingsstoffen opgenomen werden in hun vlees, waaruit zij ons baarden. Tegelijk stammen wij evolutionair af van de gemeenschappelijke voorouder van ons en het dier, de plant, de boom. Tenslotte zijn zij voorouders in de zin van hen-van-wie-wij-het-land-georven-hebben.

Bomenmetaforen vonden organisch plek in onze inleidingstekst, en we planden hoe de bomen gedurende de speelweek iedere dag dichterbij konden komen. Van: wij stammen af van de natuur, naar: wij zijn de natuur. De bomen gaan wandelen, wij gaan onze wortels voelen, die ons verbinden met ons levende ecosysteem en met onze nakomelingen die daar ook recht op hebben. Alleen door die verbindingen werkelijk te belichamen als onze niet-menselijke familie, kunnen wij een leefbare planeet achterlaten voor die toekomstige generaties.

Maar dan. Hoe maak je een installatie die gemaakt is voor een half-natuurlijke omgeving geschikt voor een plein in de binnenstad? Hoe werkt een inleidende tekstwandeling in een binnenstad vol externe prikkels? Het verven van de Broncode werd al een voorstelling op zich, waarbij met ontzettend veel mensen gesprek ontstond. In de beweging van de bomen richting broncode moesten last minute compromissen gesloten worden die ook nederig maken: onze kunstenaar-sego's kunnen schril afsteken tegen de tijdloze rust van de bomen, die de voorstellingen waanzinnig versterkten.

Sieger Baljon

BRONCODE



'Broncode - deze menigte maakte mij'.
Bezoekers luisteren naar de inleidende audio tussen de Bosk-bomen op het Matahariplein.



Bezoekers in het voorouderwiel op het Oldehoofsterkerkhof.

'Broncode - deze menigte maakte mij'

concept Sieger Baljon **scenografie**
Geartsje van der Zee **geluidsontwerp**
Dennis van Tilburg **kostuum** Eva
Koopmans, Cezara-Maria Gurau
spel Rachel Schuit, Hannegij's Jonker,
Sieger Baljon, Elin van der Lei, Milo
Lenferink **educator en co-creator**
Hannegij's Jonker **productieleider**
Lysanne Kok





Thijs Segers (Lieshout, 1996) is schilder.
thijssegers.com

“De kastanjabomen van Húns zijn ziek, dus werd ik gevraagd ze te schilderen. De bloedingsziekte is niet te genezen en de handeling van het schilderen is dus een soort wanhoopsdaad geworden. In dezelfde formatie als de oude olielampen in het kerkje van het dorp, heb ik de zielen van de bomen ‘opgehangen’.

Waar ik vooral tegenaan liep, wat betreft de thematiek van Bosk, is de GROTE urgentie van de situatie waarin wij ons bevinden. En ik kan je zeggen dat ik dat gevoel na de werkperiode niet van me af heb kunnen schudden. Maar! De gesprekken met de andere kunstenaars, de afzondering in het Friese gehucht en (natuurlijk) die tragische bomen hebben me een nieuwe manier van kijken gebracht. Iets wat ik eigenlijk altijd al in mijn werk stop, maar waar ik me nu pas werkelijk van bewust ben geworden; het meebewegen. Want dat is wat de bomen doen. Wat in de praktijk (in mijn geval) neerkomt op een soort verdwalen. Verdwalen in deze nieuwe ecologische wereld die niemand begrijpt. Noem het een vorm van acceptatie, zonder dat die cynisch is.

En dat kan zich dan zo mooi spiegelen in de schilderkunst. Die er toch nog telkens voor zorgt dat ik niet hartstikke gek word. Verdwalen in de verf. Het niet weten en het niet begrijpen dat een explosie van inspiratie veroorzaakt. Het schilderen zal altijd een zoektocht blijven zonder dat er een doel is om naartoe te werken. En die insteek zou de mens wat mij betreft ook tegenover de catastrofe van het nu moeten hebben. Misschien moet er niet in oplossingen voor problemen gedacht worden, maar moet er verdwaald worden.”

Thijs Segers

EN HET KOMT NOOIT MEER GOED



Thijs in zijn residentieplek:
Phlox, Húns.





Vere van der Veen schrijft, bouwt, tekent, maakt. In haar tekeningen probeert ze stukjes levens te vangen die je niet zo snel ziet. Van een fragment uit een vergeten foto tot de vrouw die elke dag langs je raam loopt. Ze hoopt dat de lezer of kijker vanuit haar eigen verbeeldingskracht de vrijheid kan voelen om eigen verhalen en interpretaties te maken.

verevanderveen.nl

“BoskLab is een periode geweest van connectie. Met mijn omgeving, de Julianaboom, de stad Leeuwarden, met materiaal en met mensen. Vanaf dag één liepen de mensen naar binnen bij het weeshuisschooltje van het Natuurmuseum Fryslân, nieuwsgierig naar wie ik was en wat ik deed. Ik praatte met ze over de bomen, duurzaamheid, leven, dood, natuur, ademen, leeftijd, verlies, rouw, gemis en groen in de stad. Het leverde inspiratie op voor de werken die ik maakte. De werken die ik creëerde op tweedehands materialen. Oude lakens, kussenslopen, doeken en ongebruikt behang, allemaal verzameld in Leeuwarden bij kringlopen en tweedehands winkels. Het voelde beter om geen papier te gebruiken in een werkproces over het belang en de pracht van bomen. Dat is iets wat ik leerde en dat ik meeneem naar de wereld buiten Bosk. Het maken van tekeningen op materiaal dat niet voor mij is gemaakt en dat ik kan weghalen uit de vergetelheid voelde goed en kloppend.

In het resultaat komt de relatie tussen mens en boom naar voren. Ik probeerde de tegenstrijdigheid te vangen. Wij mensen zijn degene die de bomen verstikken, en als we er te lang mee doorgaan zullen zij ons verstikken. We zijn in een gevecht. Slaan haar neer en hakken op haar in, maar tegelijkertijd omhelzen we haar. Zoals je ook weleens boksers met elkaar in een innige verstrengeling ziet. Een knuffel lijkt het wel, terwijl het ondertussen verstikkend zal zijn. ‘Je bent nog nooit binnen geweest’ is een serie tekeningen waar melancholie in zit. Een verdriet waar ruimte is voor een beetje geluk.”

Vere van der Veen

JE BENT NOG NOOIT BINNEN GEWEEST





Tekeningen op doek. Expositie rondom de Julianaboom op het Jacobijnerkerkhof, bij het weeshuisschooltje van Natuurmuseum Fryslân, Vere haar tijdelijke atelier.

Met dank aan alle atelier-, ontmoetings- en presentatielocaties

De Academie van Franeker, Boei / De Blokhuispoort, de Bonifatiuskerk, bosreservaten Starnumansbos en Heloma-Bleekerspolder, dbieb Leeuwarden, De DOAS, De Utrecht, Dorpshuis It Heechein Terkaple, Filmhuis Slikeer, Fogelsanghstate Veenklooster, Grafisch Atelier Friesland, de Grote of Jacobijnerkerk, Kunsthuis SYB Beetsterzwaag, Het Lage Noorden Marrum, het Leeuwarder Bos, Natuur-museum Fryslân, Neushoorn, Obe, Parkeergarage Oldehove, Phlox Húns, Stadsschouwburg de Harmonie, Sudergemaal Nij Beets, Tresoar, Tryater, de Westerkerk, en het wandelend bos.

Partners

Bosk is een productie van Arcadia en een coproductie met de Gemeente Leeuwarden. Bosk is mede mogelijk gemaakt door Provincie Fryslân, GroenLeven, Gieskes Strijbis Fonds, Mondriaan Fonds, Leeuwarder Ondernemersfonds, Achmea, BPD Cultuurfonds en Vrienden Loterijfonds. Bosk is in beweging gezet door vele honderden deelnemers en culturele, groene en maatschappelijke partners.

Groeiboek Bosk

Samengesteld door Sanne Kerkhof
Meer info: bosk.frl

Essay Planet Paradise

Door Bruno Doedens
Meer info: bosk.frl of planetparadise.nl

Hoofdpartners:

provincie fryslân
provincie fryslân

Gemeente Leeuwarden

GroenLeven

GIESKES-STRIJBIS
FONDS

Partners:

M
mondriaan
fonds

LOF
LEEUWARDER
ONDERNEMERS
FONDS
LAGE NOORDEN
FONDS

achmea

bpd cultuurfonds

VRIENDEN
LOTERIJ
FONDS

האזנה

